

ՏԱՐԱԳԻՐ ՀԱՅԻ ԿԵՐՊԱՐՆ Ա. ԱՅՎԱԶՅԱՆԻ
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ*

Անուշ Լալայան

Անվանի գրականագետ Մ. Մ. Բախտինը Դոստոևսկու ժառանգությունը քննելիս եկել է այն հետևության, որ Դոստոևսկին գաղափարների իր կերպարները երբեք ոչնչից չի ստեղծել, «երբեք դրանք չի հորինել», ինչպես որ նկարիչը չի հորինում իր պատկերած մարդկանց. նա կարողանում էր նրանց լսել կամ կռահել առկա իրականության մեջ[1]: Նույնը կարելի է ասել նաև Այվազյանի մասին: Նրա յուրաքանչյուր կերպար իր նախատիպն ուներ՝ սկսած ինքնակենսագրական «Եռանկյունին» վիպակից: «Միջանցահովիկ», «Ուղեցույց Թիֆլիս քաղաքի, 1912 թվական», «Սատանայի օգնությունը» և շատ այլ ստեղծագործություններ անուղղակի կերպով գրողի կենսագրության մի բեկորը կարելի է համարել: Ու իրականում զեղարվեստական երկն ազդու և հետաքրքիր է, երբ իրականությանն ընդառաջ է: Սակայն ինչպես գրականագետներ Ռոնե Ուելլեքն և Օսթին Ուորենն են ասում՝ «Ակներևորեն կեղծ է ողջ այն տեսակետը, որ արվեստը մաքուր և պարզ ինքնաարտահայտություն է, անձնական զգացմունքների ու փորձի վերարտադրում»[2]: Գեղարվեստորեն շարադրելու ճանապարհին գրողը, ինչպես բոլոր արվեստագետները, սեփական հույզերը և ընկալումներն են անփոփոմ երկի մեջ՝ գրավիչ և հյութեղ դարձնելով այն:

Աղասի Այվազյանն այն սերնդի ներկայացուցիչներից է, ով ուղղակի կամ անուղղակի կերպով կրել է անցած դարի՝ Հայաստանի համար պատմական նշանակություն ունեցող երեք խոշոր տառապալից իրադարձությունների կնիքը: Նրա ստեղծագործություններում արտացոլվում են հայ ժողովրդի կյանքի վերջին շրջանում տեղի ունեցած իրադարձությունների իմաստավորումն ու հաշվեկշիռը: Գրողի հայրը գաղթել էր Էրզրումից՝ չարաբաստիկ ոճրագործության զոհը դառնալով, երբ բարոյական պատիժը և օտարության մեջ մի կտոր հաց վաստակելու խնդիրը երկար հետապնդում էր հուսալքված Այվազյան ընտանիքին: Ապա վրա հասան քառասնական թվականների տառապալից իրադարձությունները: Հայ մտավորականությունը կոլ էր գնում Բերիայի և Ստալինի բռնատիրական արարքներին, 1988-ից այս կողմ Սումգայիթի և Բաքվի ոճրագործությունները, Խորհրդային Միության փլուզումը, որին էլ հաջորդեց Արցախյան պատերազմը:

Մարդասիրության կատարյալ դրսևորում է Ա. Այվազյանի «Կիրակուր» պատմվածքը: Այվազյանի հումանիզմը (մարդասիրություն) ենթադրում է մարդու էթնիկական տեսակի, նրա մշակութային արժեքների ճանաչման, պահպանման սկզբունքներ: Որևէ ազգի մշակույթի նկատմամբ ցանկացած ոտնձգություն ուղղված է համայն մարդկության հոգևոր արժեքների ոչնչացման դեմ: Մարդու բնության ու բարոյականության հարցերը դիտարկվում են մարդու հիմնահարցի տեսանկյունից: Կիրակոսի կերպարի տակ, ինչպես տեսնում ենք, Այվազյանը բնավ չի շեշտադրել հայեցողական ու կրավորական կյանքով ապրող և ձգնավորական բարոյականությամբ առաջնորդվող մարդու կերպարային իմաստն: Այստեղ առկա է համընդհանուր բարոյական սկզբունքների պահպանման գաղափարը, որը բնորոշ է հումանիստական փիլիսոփայությանը:

* Հոդվածն ընդունվել է 25.03 2015:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել բ.գ.դ., պրոֆ. Վ.Եղիազարյանը:

Նախաճիրից մազապուրծ հայ ընտանիքները նոր ապաստարան էին փնտրում աշխարհի տարբեր ծայրերում, ապա անցնում հոգեբանական և ֆիզիկական փորձությունների թիրախում: Խոհափիլիսոփայական «Կիրակոս» պատմվածքում արծարծված հարցերը մարդասիրական խնդիրների շուրջ են: Մարդկությունը ամբողջական մի մարմին է և այդ ամբողջի դեմ մեղանշելը կորուստ կամ ցավ է մարմնի յուրաքանչյուր անդամի համար: Մեծ ու փոքր մեղքերը բուժեբանագի անդրադարձումն ունեն և վաղ թե ուշ հարվածում են հակադարձ ազդեցության ուժով: Կիրակոս ասվածք, եթե մեկի համար խիղճն է, մյուսի համար՝ Աստված է, երրորդի համար՝ ենթագիտակցություն: Կյանքի կիրակոսյան փիլիսոփայությունը հետևյալն է՝ Կիրակոսը սկզբում մի հոգի էր, հետո երկու հոգի դառավ, ապա երեք, չորս և այսպես շարունակ: Մարդիկ շատանալով՝ տեղավորվեցին բոլորիս մեջ առանձին-առանձին: Եվ որքան շատանում են մարդիկ, այնքան առաջին մարդու վիճակը վատանում է, քանի որ վատությունն էլ միմյանց նկատմամբ շատանում է: Սովորական մահկանացուներին, սակայն, տրված չէ ընկալելու այդ մեծ գաղտնիքը: Եվ որքան շատ պետք է տանջվեն այն անխելքները, ովքեր 1915-ին վնասվածք են հասցրել Կիրակոսի մարմնին:

Ինչպես շատ պատմվածքներում, այնպես էլ այստեղ Այվազյան արձակագիրը երբեք չարությամբ չի լցված թշնամի ասածի նկատմամբ, եթե նույնիսկ նա արյունարբու, բարբարոս թուրքն է: Թշնամու կերպարը հեղինակը խիստ գույներով չի պատկերում: Ելնելով աստվածասիրության և մարդասիրության մեծ զգացմունքներից՝ հեղինակը խաղաղ ապրելու բանաձև է ուրվագծում: Կոչ ուղղում համայն մարդկությանն՝ անտարբեր չլինել ընդհանուր ցավի ու կորստի նկատմամբ: Կրոնական տեսակետից ներելու համար առաջին պայմանը խղճալն է. եթե սկսեցիր խղճալ դիմացինիդ, ապա նաև կսիրես նրան: Այդպես էլ վարվում են Այվազյանի հերոսները՝ «Սկզբում խղճացին Չինգիզ խանին, որ առանց հասկանալ ու իրեն է վնաս տվել, հետո խղճացին Աղա Խանին, որ էլի իրեն է վնաս տվել, և ինչ քան պետք է դեռ տառապի, խղճացի՛ն, խղճացի՛ն...»[3]: Կիրակոսի հոգու մի պատառեղիկն ունի նաև թուրքական ներկայիս կառավարությունը, որ չի կարողանում ձեռքազատվել մեղքի ծանր կապանքներից: Ինքնախաբեությամբ տառապող ազգը խարխալում է հոգեմաշ ցավից, բայց սպեղանին գտնել չի կարողանում: Եվ որպես հիվանդագին պաշտպանական ռազմավարություն, շարունակվում է այս կամ այն ձևով ազդել էթնոսի ու նրա առանձին անհատների վարքագծի վրա:

Ա. Այվազյանն իրապես փնտրում է նոր մարդ, նոր բնավորություն, ազատության նոր մղումներ: Այս փնտրտությունների ճանապարհին նրա գրիչը հոռետեսության մարմնակաղապարը չի կրել երբեք, հակառակը, պարուրված է վրոնդնիստական հայացքներով, համոզել է, որ նախավերաբերմունքը, նախահայացքը ճակատագրական է ցանկացած գործի ու երևույթի առանցքում: Ահա թե ինչու Սեդրակը, Փեփոն, Կարապետը («Կռվարարներ») իրենց տրամաբանական համոզիչ, բայց միաժամանակ զվարճալի պատասխանն ունեն: Լակոնիկ, ողբերգակոմիկական այս փոքրիկ պատմվածքը պատկերելով՝ Այվազյանն առանձին հայերի՝ իրենց բնավորության յուրատիպ գծերով մեկտեղել է հավաքական կերպարի մի բնորոշ կողմ ևս՝ ներքին դժգոհությունը, անբավարարվածության, թերարժեքության զգացողությունը:

Պատմվածքի հերոսները թուրքի յաթաղանից փախել, եկել ծվարել են իրար գլխի: Նրանք մի ընտանիքի անդամներ են և ապրում են միասին, միևնույն հարկի տակ: Սակայն իսկապես կռվարարներ են, մարդիկ, որ առիթ չեն փախցնում իրար կծու խոսք սետելու, խայթելու, բայց իրականում իրար հետ կապված են քնքուշ ու հուզիչ սիրով, զարմանալի հոգատարությամբ: Նրանք լիարյուն խոր և հարուստ ներաշխարհ ունեն

ցող անհատներ են, որոնց խորթ են հոգեբանական բռնազբոս ապրումներն ու շինծու հոգեվիճակները: Անգամ առօրյա փոխհարաբերություններում՝ ամենասովորական թվացող արարքների մեջ էլ երևում են բնավորության ողջ բարդությունը:

Պողոս պապն ասում է.

-Ինչի՞ կաշեք վրաս...

Հորեղբայրներս իրար նայեցին:

-Հե՛ջ,- ասաց հայրս:

-Ինչըդ հեջ... ուրեմն ես աշելու բան չե՞մ:

-Ինչի՞ ... աշելու ես..., -կմկմաց Կարապետը:

-Աշելո՞ւ եմ..., աչքերը ոլորեց Պողոս պապս..., -աշելո՞ւ եմ...ի՞նչ է կապի՞նք եմ, որ աշելու եմ...: Եվ մեր առաջ կանգնում է Պողոս պապը՝ «տախտակի ծայն հանող նի-հար ու չոր կրծքով»[4], որ եփվում է իր մեջ, ուզում է խոսել, առիթ է որոնում վեճի բռնվելու, կռվելու համար: Այսպես են նաև պապի որդիները, Փեփո հորաքույրը:

«Մե՛ն, հարցնող էդնի ինչի կկռվիք...», -հարցնում են նրանք իրար: Եվ ահա թուր-քի յաթաղանից մազապուրծ եղած այս մարդիկ, ազնիվ, ուրիշի ունեցածին ու հայրենի-քին աչք չդրած, ռանչպար մարդիկ հանկարծ գտնում են պատասխանը՝ պարզ ու հա-սարակ, բայց և իմաստուն պատասխանը:

-Ատելություն է հավաքվել մեր ներսըդին...

-Հազար տարի մեզ մորթել են. դրա մեղքն է...

-Հըրը ո՞ւր տանինք, ո՞ւմ վրա խարջենք այդքան ատելությունը...[5]

Հանգամանքների հոգեբանական գունավորումներով ու մարդու մեջ մարդկայինն ընդգծելու առումով հետաքրքիր է կերպավորված «Կիրակոս» պատմվածքի Կիրա-կոս-խիդճ ենթագիտակցությունը, որի հեռագագոցությունն ընթերցողին պարուրում է զգայական ընկալման օբյեկտիվ շտրիխներով: Ֆելիքս Մելոյանը պատմվածքի շուրջ քննարկման մեջ զգայական ընկալումը դիտարկում է որպես բնագոյային երևույթ: Բնագոյ որակումն այստեղ տեղին է այն առումով, որ երևույթն ինքնին պահի թելադ-րանք է, ենթագիտակցորեն արտահայտված: «Բացահայտել հայ մարդու ազգային հո-գեբանության բնորոշ կողմերը, նրա բնագոյային դրսևորումները, -այսպիսինն է «Կռվա-րարների» հեղինակային միտումը, այդ ընթացքում է իրագործվում Այվազյան գրողի ինքնաբացահայտումը»[6]:

Կառուցվածքային առումով պատմվածքը բարդ է: 1982թ. Նոր տարուն հեղինակի ընտանիքն ուներ քսանյոթ անդամ: 1916 թվականի Ամանորին դարձան երեք հոգի, 1920 թվականին մնացել էր միայն մեկը և «մեկն էր ինքն իր Նոր տարուն շնորհավո-րել»: Հիշում էր նաև, որ Ամանորին մորը շնորհավորելու է եկել ինչ-որ տեղից հայտն-ված հայրը՝ գաղթականը շնորհավորել է գաղթականին: Հետո գալիս են հնոցապանը, բժիշկը, դառնում են չորս հոգի: Ոչ միայն հեղինակը, այլև՝ մայրը նիրվանային երկինք-ներում են թախծում, աստիճանաբար միասնանում են, շատանում: Չորս հոգի են, և այդ չորսն էլ աշխատում են միմյանց միջև եղած տարածությունը հեռացնել, որը մար-դուն իր սկզբունքներից խորթացնող, փախստական դարձնող տարերք է. «Բոլոր մար-դիկ տարածություն են պահպանում, -մտորում է հեղինակը, - Ամբողջ աշխարհն այդպի-սի տարածություններով է իրար միացած, սոսնձված: Մարդ, նույնիսկ տարածություն է ստեղծում իր և իր միջև»[7]: Իսկ, տարածությունները կրճատելով, մարդիկ միասնա-նալով երջանկանում են: Ու հեղինակը հանգում է այն համոզման, որ բոլորի մեջ Կիրա-կոսներ կան. «Մի հոգին երկուս է դառնում, երկուսը՝ չորս, չորսը՝ հարյուր... Բոլորից առաջ եղել է մի մարդ: Հետո այդ մարդը սկսել է բազմանալ... մարդիկ շատացել են...

իսկ ինքը տեղավորվել է բոլորի մեջ առանձին-առանձին... Դա Կիրակոսն է... Բոլորի մեջ կիրակոսներ կան, ինչքան մարդիկ շատանում են, այնքան առաջին մարդուն վիճակը վատանում է... Մարդիկ մոռանում են, իրար չեն հասկանում, իրար ուրիշ են համարում, նույնիսկ թշնամի, իրար բզկտում են... Կիրակոսը ներսից գոռում է՝ վատութիւն մի անի ուրիշին, դա ես եմ, այսինքն՝ դու ես... Հասարակ հաշիվ է...» [8]:

Փոքրիկ, ոչ սյուժետային այս պատմվածքներում, Աղասի Այվազյանը նկարչական խոսուն երանգներով պատկերել է մեր ազգային բնավորության յուրահատուկ կողմերը: Հավաքական կերպարի ստեղծման իր մեթոդը՝ ազգային բնավորության բնորոշ գծերը ցրել տարբեր հերոսների մեջ և այնուհետև, դրանք հիմնական գծերով միացնելով, ստեղծել հայի խտացված կերպար: Ամեն մի հայի հոգում մի խեղճ Կիրակոս է նստած, որը շշնջում է նրա ականջին՝ մի խառնվիր, վատություն մի արա, վատություն անողի համար ավելի վատ, նրան պետք է խղճալ՝ «բոլոր մարդիկ քո եղբայրներն են, հավատա բոլորին, հավատա»:

Իրարամերժ մարդկային որակներով, հակասություններով լի է Այվազյանի ստեղծած հայի կերպարը: Հայի հայրենիքը Հայաստանն է: Բայց յուրաքանչյուր հայ սրտի խորքում ցանկություն ունի ապրելու Եվրոպայում, Ամերիկայում, Ռուսաստանում: Զարմանալին այն է, որ այդ հայը ինքնադրսևորվում, կայանում է հենց հայրենիքից դուրս: Ի պատասխան այս երևույթի՝ Այվազյանն իր տեսակետն է հայտնում. «Եվ պատասխանը գրեթե միշտ նույնն էր՝ մարդու համար դժվար է ինքն իր հետ լինել: Թե ուզում ես ճանաչել դիմացինիդ, նախ պետք է ճանաչես ինքդ քեզ: Երկիրդ, պատմությունդ, մշակույթդ, այս ամենը տեսնելն ու հասկանալը ինքդ քո միջով՝ բարդ է և դժվար է» [9]: Որոնումների, փնտրտուքների մեջ է հայտնվում հայը և իր հաստատուն տեղը փորձում գտնել կյանքի հորձանուտում: Հախուռն բնավորությունները համատեղ չեն գոյատևում: Նաև իր տեսակի բացառիկությունը ընդգծելու համար նախընտրում է հաստատվել երկրից դուրս: Գեղարվեստական նյութն այստեղ շոշափելիորեն նույնացված է իրականությանը, և բարոյականություն կամ ազգային բնավորության հասունություն ասվածը հարաբերական հասկացություն չէ, այլ ճշգրիտ արժեք:

Կիրակոսի կերպարն արդիական է հատկապես Եղեռնի 100-րդ տարելիցի ու 21-րդ դարում մարդկային հարաբերությունների համապատկերի վրա: Անհանգիստ է Կիրակոսի կերպարը, որի ենթատեքստում սոսկ ազգային ողբերգությունը չէ: Այստեղ առկա է խորը մարդասիրության ներքին մղումը, որ ավելի շատ համամարդկային արժեք է կրում իր մեջ:

Հիրավի, Կիրակոսի կերպարը Հայոց մեծ անհատական ընդլվզման այվազյանական մոտեցման խտացումն է, դեպի գերմարդկայինի հաղթանակը: Սա է ստեղծագործության գաղափարական կողմն ու իդեալը: Ու այդ իդեալը բացառիկ է այնքանով, որ ընդլվզումը մեծ ոճի ղեկն է՝ ի հակակշիռ թուրքական կառավարության արդեն համախտանիշ դարձած հայկական թաքուի, մեծ ոճի ղեկն դրսևորված ժխտողականության, արտահայտված է խղճի մեխանիզմի ու խորը մարդասիրության արտացոլմամբ: Վերջինս ապաշխարման և հոգեփոխության խորհուրդ պարունակող երանգ ունի, ինչը պահանջված ու հնչել է հատկապես մեր օրերում:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Բախտին Մ. Մ., Դոստոևսկու պոեզիայի հիմնախնդիրները, Ստեփ., 2010, էջ 80:
2. Ուելլեք Ռընե, Ուորենն Օսթին, Գրականության տեսություն, Եր., 2008, էջ 105:

3. Այվազյան Ա., Եռանկյունին. Վիպակներ և պատմվածքներ, Եր., 1983, էջ 363:
4. Նույն տեղում:
5. Նույն տեղում:
6. Գարուն, 1969, N1, էջ 90:
7. Այվազյան Ա., Փառահամար, Եր., 1973, էջ 4:
8. Նույն տեղում:
9. Այվազյան Ա., Փառահամար, էջ 4:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Տարագիր հայի կերպարն Ա. Այվազյանի ստեղծագործություններում Անուշ Լալայան

Սույն հոդվածում ներկայացված են Այվազյանի այն ստեղծագործությունների կերպարային համակարգն ու սյուժեի գաղափարական կողմը, որոնք ամռնչվում են տարագիր հայի ճակատագրին: Կիրակոսի կերպարով Այվազյանը ներկայացնում է տարագիր հայի ողբերգությունը, այն հայի ում մեջ կուտակվել է հայրենիքի կորստի ցավը, որի հիշողության խորխորատներում թանձր նստվածք է սվել բարբարոս ազգի դաժանությունները, եղեռնի սահմրկեցուցիչ տեսարանները:

Կիրակոսի կերպարի տպավորիչ գույներով Այվազյանն ընդգծում է ոչ միայն հայի՝ որպես էթնոկիր անհատի, այլ պարզապես մարդու գոյաբանության իմաստավորված արժեքը, կյանքի ճշմարիտ խորհուրդը:

Քանայի բառեր՝ խիղճ, տարագիր հայ, գոյաբանական արժեք, ենթագիտակցություն, ազգային ողբերգություն, ճակատագիր, ներաշխարհ, ապրելու քանաձև:

РЕЗЮМЕ

Образ эмигранта-армянина в произведениях А. Айвазяна Ануш Лалаян

В данной статье представлены система образов и идейная сторона сюжетов тех произведений Айвазяна, которые соприкасаются с судьбой армянина-эмигранта. В образе Киракоса Айвазян показывает трагедию армянина-эмигранта, в котором накопилась боль потерянной родины, в памяти которого оставили глубокий след душераздирающие сцены и жестокость варварской нации.

Ярким образом Киракоса Айвазян подчеркивает армянина не только как этническую личность, но и его возрождение, осмысленные ценности справедливых жизненных советов.

Ключевые слова:-совесть, армянин-эмигрант, ценность существование, подсознание, национальная трагедия, судьба, внутренний мир, формула жизни.

SUMMARY

**The character of an outcast Armenian in A. Ayzavian's works
Anush Lalayan**

The article presents a character system and an ideological part of those works of Ayzavian are presented which deal with the fate of an outcast Armenian. By the character of Kirakos, Ayzavian presents the tragedy of the outcast Armenian who suffers from the pain of the lost homeland. The barbaric atrocities of the nation, the terrible scenes of the genocide gave sediment in the rift of that Armenian's memory.

With impressive colors of Kirakos' character, Ayzavian underlines not only the Armenian as an ethnic individual, but simply the meaningful ontological value of the human person, the true sacrament of life.

Keywords: *an outcast Armenian, conscience, ontological value, subconsciousness, national tragedy, fate, inner world, formula of living.*